

РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Бугіль С. Я.

ВСТУП

Для осіб з обмеженими можливостями здоров'я потрібно створювати умови для їх подальшого повноправного життя в суспільстві: це, зокрема, забезпечення рівноправного права на працю і відпочинок, створення інклюзивного середовища.

Туризм, за своєю суттю, є унікальним явищем, яке може сприяти вирішенню соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями.

Інклюзивний туризм на сьогоднішній день є тенденцією, що динамічно розвивається в усьому світі, хоча масовим цей сегмент назвати важко. Включення людей з обмеженими можливостями (інклюзія) у соціальне життя, їхнє бажання подорожувати цілком обгрунтовано: більше половини інвалідів з порушеннями рухової функції (візочники) – молоді люди віком до 40 років, які виявляють активну життєву позицію.

Основою інклюзивного туризму є безбар'єрне середовище для комфортного перебування туристів з обмеженими можливостями. Її створення – найважливіше соціальне завдання, яке потребує комплексного підходу.

Проблема створення безбар'єрного середовища в даний час – актуальна галузь дослідження та найважливіше соціальне завдання, яке стоїть перед усім світовим співтовариством.

Туризм для людей з обмеженими можливостями – добре розвинений і прибутковий бізнес в Європі, існує багато його можливостей. У кожній країні є туристичні агентства, які спеціалізуються в цій сфері. Мандрівникам з обмеженими можливостями в країнах Європи легше оцінювати складність маршрутів, насиченість і тривалість подорожі, оскільки в Інтернеті повно інформації про доступність міст та пам'яток архітектури.

За час трансформації в Україні відбувся зсув медичної моделі інвалідності в бік соціальної моделі, створено умови для інтеграції інвалідів в активне суспільне життя, збільшено державні гарантії для досягнення вищих соціальних стандартів та матеріальної підтримки людей з обмеженими можливостями.

Проте, є ціла низка складнощів, що не дозволяють ефективно розвиватися інклюзивному туризму в Україні, зокрема: брак спеціалізованих туристичних бюро; не велика кількість туристичних об'єктів, пристосованих для потреб людей з обмеженими можливостями, подекуди відсутність необхідної інфраструктури та інформаційної бази; недостатня підтримка даного виду туризму з боку держави і соціальних фондів.

Вирішення даних проблем обумовлюють необхідність здійснення подальших наукових досліджень з даної проблематики, їх актуальність та новизну.

1. Реабілітація та соціальна адаптація як основа для проектування моделей позитивної соціалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я

Пріоритетом сучасних досліджень щодо проблем функціонування осіб з обмеженими можливостями здоров'я (ОВЗ) та можливостей їх інклюзії є розробка основ їхньої позитивної соціалізації, що базується на перетині трьох процесів: компенсації, реабілітації, соціальної адаптації.

Компенсація – це процес відшкодування відсутніх чи порушених функцій з урахуванням перебудови збережених чи частково порушених.

У контексті особистісного здоров'я можна виділити ряд таких властивостей соціалізації (табл. 1).

Таблиця 1

Умови особистісної позитивної соціалізації осіб з обмеженими можливостями здоров'я

Умови/критерії оцінки особистісного здоров'я людини	Характеристики особистості, необхідні для позитивної соціалізації
Реакція на іншого як на рівного собі	Здатність до зміни своїх ціннісних орієнтацій
Реакція на факт існування норм у відносинах між людьми, тобто виділення цих норм та прагнення слідувати їм	Орієнтація не так на конкретні вимоги, як на розуміння універсальних моральних норм
Характер переживання своєї відносної залежності від інших людей	Вміння знаходити баланс між своїми цінностями та зовнішніми вимогами

Джерело: побудовано автором

Соціальний рівень компенсації пов'язаний із макросоціальними масштабами існування людини: це політика держави щодо осіб з ОВЗ, у

тому числі освітня та професійна; законодавство; характер ставлення до людей з ОВЗ у сфері звичайної масової свідомості, що залежить від конфесійних, етнокультурних та історичних традицій суспільства, від системи освіти та ЗМІ.

Реабілітація – це складна багаторівнева освіта, система державних, соціально-економічних, медичних, професійних, педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на запобігання розвитку патологічних процесів, що призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, на ефективне та раннє повернення хворих та інвалідів (дітей та дорослих) у суспільство.

Систематизація функцій соціально-психологічної адаптації та критеріїв гармонізації особистості (табл. 2) дозволяє побачити їх внутрішні зв'язки та взаємовплив.

Таблиця 2

**Критерії гармонізації особистості
у процесі соціально-психологічної адаптації**

Функції соціально-психологічної адаптації	Критерії гармонізації особистості
Досягнення оптимальної рівноваги в динамічній системі «особистість – соціальне середовище»	Досягнення прийняттого рівня внутрішньої чесності
Прояв та розвиток творчих можливостей та здібностей особистості	Високий рівень самооцінки сили власного Я
Підвищення соціальної активності особистості, регулювання спілкування та взаємовідносин	Здатність до самокерівництва
Формування емоційно-комфортних позицій	Розвиток здатності до емоційного прийняття себе
Самореалізація	Позитивна оцінка свого Я за критеріями духовності та внутрішнього багатства особистості
Самопізнання та самокорекція	Гармонійність відносин між Я-реальним та Я-ідеальним
Захист особи	Адекватна дія механізмів самопідтримки та захисту Я
Підвищення ефективності діяльності	Зниження періодичності виникнення негативних емоцій на адресу власного Я та відсутність необхідності у самовиправданні
Підвищення стабільності та згуртованості соціального середовища	Зниження рівня емоційної напруженості та тривожності. Збереження психічного здоров'я

Джерело: побудовано автором

Основою позитивної соціалізації осіб з ОВЗ є взаємодія та взаємопроникнення процесів психологічної компенсації, реабілітації та соціально-психологічної адаптації. Триєдиність даних процесів дозволяє максимально використовувати зовнішні (інклюзивна інфраструктура та культура) та внутрішні (життєздатність, соціально-психологічна компетентність, психологічна суверенність, комунікативні установки та ін.) ресурси осіб з ОВЗ для досягнення їх незалежності, самостійності, ефективного соціального функціонування.

Одним із видів соціальної реабілітації, що вміщує всі перераховані особливості, є інклюзивний туризм. Інклюзивний туризм – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної реабілітації.

Ураховуючи те, що в Україні з'явилася нова категорія інвалідів – учасники та постраждалі внаслідок АТО та війни, інклюзивний туризм може стати для них потужним засобом реабілітації, можливістю оздоровлення.

2. Сутність та зміст інклюзивного туризму як засобу соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями

Для осіб з обмеженими можливостями здоров'я (ОВЗ) необхідно створювати всі умови для їх повноправного інтегрування в суспільство: це, зокрема, забезпечення рівноправного права на працю і відпочинок, створення інклюзивного середовища, та розвиток сфери інклюзивного туризму.

Туризм, будучи унікальним явищем у сфері реабілітації інвалідів, дозволяє вирішувати такі проблеми: додає рухової активності, яка сприяє підвищенню психологічної та фізичної стійкості організму; здійснює терапію та профілактику психосоматичних захворювань; встановлює соціальні контакти і має можливість виконувати різні соціальні ролі; виконує інтегративні функції, повертаючи людей з ОВЗ у суспільство; виконує науково-пізнавальні функції та розширює геокультурний простір; має інтелектуально-виховний вплив на особистість.

У системі світового туристичного ринку інклюзивний туризм знаходиться у структурі соціального туризму. Інклюзивний туризм (фр. *Inclusif* – що включає, лат. *Include* – укладаю, включаю) – це процес розвитку туризму, який передбачає доступність туризму для всіх, у плані пристосування інфраструктури туристичних центрів та об'єктів туристичного показу до різних потреб всіх людей, у тому числі інвалідів,

літніх, їхніх опікунів та членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей із маленькими дітьми.

Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – це система заходів, спрямованих на надання особам з інвалідністю можливості відновлення та розвитку їх фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня з метою сприяння подальшої інтеграції в суспільство.

Зародження інклюзивності почалося ще наприкінці ХХ ст., коли з'являється концепція доступного середовища. Вперше ідея формування безбар'єрного середовища виникла у 60-х роках ХХ ст. та належить британському архітектору Селвіну Голдсміту. У своїй книзі «Designing for the Disabled: The New Paradigm» автор досліджував цей феномен з погляду архітектури та міського середовища. «Люди з обмеженими можливостями є такими з однієї простої причини: архітектор, який спроектував цю будівлю, не передбачав їхньої здібності і не подбав про них»¹.

Інклюзивний туризм включає такі основні реабілітаційні функції туризму (табл. 3). Виділені основні функції, свідчать про поліфункціональні можливості інклюзивного туризму.

Питання акліматизації, адаптації, розкриття причин розвитку захворювання та використання природних факторів має велике значення на сучасному етапі.

З ідеєю соціальної інклюзії нерозривно пов'язана концепція «мейнстрімінгу інвалідності», що ґрунтується на визнанні існуючих у суспільстві бар'єрів, які примушені долати люди з інвалідністю задля активної участі у житті громади, суспільства, та на необхідності створювати умови для їх подолання на всіх рівнях суспільного життя. Мейнстрімінг інвалідності – це система просування принципу соціальної рівності осіб з інвалідністю на міжнародному та національному рівнях, тому його можна трактувати як політику, стратегію, метод реалізації соціальної інтеграції. Комітетом ООН визначено основні напрями мейнстрімінгу для оцінки стану дотримання прав осіб з інвалідністю. Серед них: ступінь залучення людей з інвалідністю до суспільного життя віддзеркалює рівень відповідальності державних інституцій, державної системи в цілому; звітування, моніторинг на всіх етапах спостереження потребує обов'язкової участі осіб з інвалідністю; збір інформації, її аналіз та пошук шляхів рішення спираються тільки на достовірність існуючих проблем; забезпечення необхідними фінансовими та людськими ресурсами реалізацію соціально-політичних програм на всіх рівнях; все, що стосується людей

¹ Goldsmith Selwyn. Designing for the Disabled: The New Paradigm. Royal Institute of British Architects, 1967. P. 56–90.

з інвалідністю, повинно робитися за їх безпосередньої участі на всіх етапах прийняття та реалізації рішень; включення закріплене на законодавчому рівні значно підсилює ефект спеціальних соціальних програм для осіб з інвалідністю.

Таблиця 3

Основні реабілітаційні функції туризму

Функції туризму	Характеристика
1. Соціальна	Відтворювальна функція, спрямована на відновлення сил; активного пізнання явищ природи, традицій, встановлення нових соціальних контактів, дружніх та ділових зв'язків. Туризм викликає контрастну зміну монотонного життя.
2. Психологічна	Забезпечує зміну обстановки, зміну звичайного способу життя; активна форма відпочинку сприяє фізичному оздоровленню та психологічному розслабленню.
3. Особистісно-орієнтована	Туризм позитивно впливає на розвиток особистості. Він має відновлювальну функцію і несе у собі великий гуманітарний потенціал.
4. Компенсаторна	Забезпечує особливі потреби людей з обмеженими можливостями здоров'я.
5. Оздоровча	Має високий потенціал для підтримки здоров'я та життєдіяльності в активній формі.
6. Реабілітаційна	Залежить від типу мислення людей з обмеженими можливостями. Сприяє переключенню мислення на саногенний (оздоровчий).

Джерело: побудовано автором на основі^{2,3}

Для організації туризму для людей з обмеженими можливостями є такі види бар'єрів: внутрішні, зовнішні та бар'єри у спілкуванні. Внутрішні бар'єри – результат індивідуального рівня фізичних, психологічних та пізнавальних функцій людини.

Бар'єр навколишнього середовища – зовнішній для людини з інвалідністю – включає ставлення до людей з інвалідністю, архітектуру, екологічні умови, транспорт, економічні елементи, правила та інструкції та бар'єри винятковості.

² Науменко Л.Ю. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів. *Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*. 2017. № 1. С. 134–138.

³ Хрущ Ю.М. Іванова В.М., Медведський Р.С. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. Херсон, 2017. № 6. С. 206–211.

Бар'єри спілкування – це результат взаємодії для людей та його соціальним середовищем. Туризм – це частина широких соціальних відносин. Туризм усуває почуття гідності, неповноцінності, інтегрує у суспільство. Попит на інклюзивний туризм зростає.

Безбар'єрне середовище – це комплекс архітектурних, транспортних та сервісних стандартів, що забезпечують рівну для всіх, у тому числі для інвалідів та людей похилого віку, доступність до громадського транспорту, адміністративних, торгових, лікувальних та видовищних закладів, а також до житлових будівель.

Безбар'єрне середовище є міжнародним принципом, зафіксованим у таких документах, як Конвенція про права інвалідів (вона підписана і Україною)⁴, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, прийняті резолюцією 48/96 Генеральною Асамблеєю ООН 20.12.1993⁵. У широкому сенсі безбар'єрне чи доступне середовище – це простір, що створює легкі та безпечні умови для більшості людей.

В економічно розвинених країнах світу інклюзивний туризм займає помітну частку на ринку туристичних послуг, що свідчить про поступове зникнення бар'єрів для подорожей осіб з особливими потребами.

Європа та світова спільнота давно вже стали на шлях активного розвитку «інклюзивного туризму для інвалідів», бо розуміють його незрівнянний внесок у процеси соціальної адаптації та соціалізації осіб з особливими потребами у суспільство.

До прикладу, головною обговорюваною темою у Німеччині щодо міського транспорту, є в першу чергу, обладнання транспорту для вільного доступу усіх можливих пасажирів, включаючи осіб, обмежених у русі та інвалідів зору. Наприклад, у Гамбурзі ще кілька років тому поставили завдання до 2020 року зробити всі станції транспорту й автобуси доступними для інвалідів.

Одним з успішних прикладів по упровадженню інклюзивного туризму стала також Великобританія. Для людей з інвалідністю тут адаптуються автобуси і поїзди, в музеях є спеціальні екскурсії і навіть працює окремий спеціалізований туроператор Tourism for all⁶.

У своїй діяльності Англія створила групу з питань інклюзивного туризму (England's Inclusive Tourism Action Group (EITAG))⁷. Ця група

⁴ Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

⁵ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306#Text

⁶ Tourism for All. URL: <https://www.tourismforall.co.uk>

⁷ England's Inclusive Tourism Action Group. URL: <https://www.visitbritain.org/businessHadvice/englandsH>

була створена після конференції «VisitEngland's Unlocking the Purple Pound» у 2015 році. Вона включає в себе ряд провідних фірм та зацікавлених осіб в тому, щоб створити доступне середовище в Англії та запровадити кращі практики інклюзивного туризму.

Велика увага «доступному» культурно-пізнавальному туризму приділяється і в Іспанії. Британські турфірми, які пропонують соціальні тури, провели інспекцію в Барселоні і визнали її одним з кращих туристичних напрямків у світі з цієї точки зору. Створений також спеціальний сайт «Доступний туризм», що містить всі відомості про відповідні поїздки в Каталонію.

У Фінляндії (регіон Порвоо) знаходиться відразу кілька малих фірм, що пропонують послуги з організації водного туризму для інвалідів на прогулянкових судах, куди можуть піднятися люди на інвалідних кріслах.

У Франції, найбільшого поширення набула така форма соціального туризму, як сільський туризм. Асоціація соціального туризму, яка розвиває цей напрямок, володіє об'єктами відпочинку та пропонує їх за невелику плату своїм пайовикам цілий рік, в тому числі й молоді.

В Австрії найбільший розвиток отримав спортивно-розважальний туризм. Гірський курорт Тіроль увійшов в число найбільш пристосованих для інвалідних колясок районів Європи, де можна не просто безперешкодно гуляти по вулицях Тіролю і оглядати визначні пам'ятки, але й підніматися на певні гірські висоти і, що найцінніше, займатися всіма, доступними для них активними видами спорту на базах відпочинку.

Багато туристів, які мають інвалідність відвідують Ізраїль. Ізраїльський уряд робить все для того, щоб люди з інвалідністю не відчували серйозних труднощів під час свого перебування на території країни. Спеціально для туристів з інвалідністю діє туристична кампанія та створений спеціальний сайт Israel4All (<https://www.israel4all.com>).

Доступність Ізраїлю розпочинається в міжнародному аеропорту *Ben Gurion Airport*⁸. Повітряні ворота країни ідеально пристосовані для зустрічі туристів з інвалідністю. В Ізраїлі всі громадські автобуси адаптовані для осіб з інвалідністю та обладнані підйомниками. Всі туристичні пам'ятки також пристосовані для туристів з інвалідністю. У Тель-Авіві є чотири пляжі, офіційно призначені для людей з

⁸ Israel Airports. URL: <https://www.iaa.gov.il/enHUS/airports/bengurion/Pages/default.aspx>

інвалідністю, на всіх цих пляжах є санітарні кімнати, які адаптовані для осіб з інвалідністю⁹.

Гарним прикладом зі створення доступного середовища для людей з інвалідністю стала Breda (Голандія). Переможець Access City Award – 2019. Це місто постійно вдосконалюється, щоб полегшити життя людям з інвалідністю. Однією з рушійних сил стала платформа «Бреда для всіх» – це організація, яка представляє різні установи, які підтримують людей з інвалідністю.

Можемо спостерігати також позитивний досвід сусідньої Польщі, яка за короткий проміжок часу зробила все для покращення доступності, а Варшава отримала статус кращого міста по доступності за версією щорічної премії Access City Award – 2020¹⁰.

На польських пляжах можна знайти дерев'яні майданчики або загартовану землю, завдяки якій людина в інвалідному візку зможе під'їхати до пляжу. Тут також доступні спеціальні підйомники для купання в морі.

Велику роль відводять гірськолижному спорту, створюючи спеціальні проекти, один з яких «Niepełnosprawni w górach – Razem na szczyt». Мета проекту – допомогти людям з інвалідністю під час гірських експедицій та дати їм усвідомлення того, що вони можуть здійснити різні мрії та підкорити гірські вершини так само, як здорові люди¹¹.

3. Аналіз розвитку інклюзивного туризму в Україні

В Україні забезпечення умов для розвитку інклюзивного туризму визначено в таких нормативно-правових документах: Конституція України, Закон України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Конвенція про права осіб з інвалідністю», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Указ Президента України № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини».

Вперше в Україні про специфіку забезпечення інклюзивного простору згадується в Указі Президента України № 900/2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов

⁹ Israel tours to for disabled persons. URL: <http://www.israelandyou.com/israelHtoursHtoHforHdisabledHpersons/>

¹⁰ Access City Award 2020. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1141&eventsId=1442&furtherEvents=yes>

¹¹ Turystyka osyb niepeinosprawnych. URL: <http://wprawiamywruch.pl/?p=1264>

життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями»¹². З метою забезпечення безперешкодного доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів соціальної інфраструктури, а також урахуваючи Стандартні правила забезпечення однакових можливостей для інвалідів (Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96)¹³.

У грудні 2015 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав людини згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я¹⁴.

У рамках реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, ініційованої дружиною Президента України Оленою Зеленською, Міністерство соціальної політики у 2021 р. запустило ряд спільних з громадськими та міжнародними організаціями проектів для людей з порушенням слуху.

5 березня 2021 р. почалась реалізація проекту «Почуй мене» у співпраці з громадською організацією «Громадський рух «Соціальна єдність», який забезпечив можливість людям з порушенням слуху користуватись послугами перекладача жестової мови в режимі онлайн під час звернень.

У червні 2021 року Міністерство соціальної політики України разом із проектом Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні» та громадською організацією «Громадський рух «Соціальна єдність» запроваджено проєкт «ПРАЦЮЙ ВІЛЬНО!», що передбачає комплексний підхід до вирішення питань працевлаштування, соціалізації та адаптації у соціумі людей з різними формами інвалідності. Було запущено Національний соціальний портал «ВІЛЬНО!».

Слід відмітити, що в українському законодавстві не має чітко сформульованого методичного та законодавчого підходів, а також вимог до розвитку галузі інклюзивного туризму. Вітчизняне законодавство, маючи безліч актів, що регламентують загальні права інвалідів, у питанні інклюзивного туризму поки що сильно відстає від зарубіжних країн.

¹² Указ Президента України № 900/2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2005#top>

¹³ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306#Text

¹⁴ Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

За даними табл. 4 спостерігаємо, що в Україні кількість людей з інвалідністю на початок 2021 р становила 2724,1 тис. осіб¹⁵. При цьому кількість людей з інвалідністю у 2021 р. має тенденцію до зростання порівняно з 2020 р., збільшення на 21,1 тис. осіб. Особливо насторожує ситуація, що зросла кількість людей з інвалідністю III групи, у 2021 р. порівняно з 2020 р. на 33,1 тис. осіб.

Інклюзивний туризм в Україні поступово розвивається, що підтверджується зростаючою кількістю тематичних відповідних виставок, форумів, семінарів, присвячених доступному (безбар'єрному) туризму, і фірм, що займаються реалізацією інклюзивного туристичного продукту.

Таблиця 4

Кількість осіб з інвалідністю, на початок року

Категорії інвалідів	2001 р.	2006 р.	2011 р.	2016 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021 р. до 2020 р., тис. осіб
Усього, тис. осіб	2597,5	2495,2	2710,0	2614,1	2659,7	2703,0	2724,1	+21,1
у тому числі I групи	337,7	337,7	310,5	250,3	226,3	222,3	215,0	-7,3
II групи	1337,0	1128,4	1078,7	919,0	896,1	900,8	897,1	-3,7
III групи	768,5	906,5	1155,7	1291,2	1375,7	1416,0	1449,1	+33,1
діти з інвалідністю	154,3	122,6	165,1	153,5	161,6	163,9	162,9	-1,0

Джерело: розраховано автором на основі¹⁶

У травні 2016 року в Україні була створена та зареєстрована Асоціація «Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму», засновниками якої стали: КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи ЧОР», Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів», Громадська організація «Гуадеамус» при Університеті «Україна».

Восени 2016 року в м. Умань Черкаської області був проведений перший міжнародний науково-практичний симпозіум на тему «Актуальні проблеми

¹⁵ Соціальний захист населення України: стат. зб. Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 121 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/katu/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf

¹⁶ Соціальний захист населення України : стат. зб. Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 121 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf

впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні», в резолюцію якого було внесено створення науково-дослідного Інституту Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму та Національного комітету України з Інклюзивного туризму.

Створенням актуальної бази даних про наявні умови доступності для різних категорій відвідувачів в музеях України займається проєкт Inclusive Travels in Ukraine (<https://travels.in.ua>).

Сьогодні значна кількість музеїв України мають задовільний рівень безбар'єрності, зокрема: Національний музей Тараса Шевченка, Музей історії міста Києва, Національний заповідник «Софія Київська», Мистецький арсенал, Національний музей Голодомору-геноциду, Музей «Становлення української нації», Державний природознавчий музей НАН України, Культурно-археологічний центр «Пересопниця», Державний історико-культурний заповідник міста Острога, Національний музей космонавтики імені Сергія Корольова, Музей коштовного і декоративного каміння, G-Museum (Городоцький краєзнавчий музей), *Харківський Художній Музей, Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, Пархомівський Художній Музей, Харківський історичний музей, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького.*

За кошти міжнародної технічної допомоги у Львові розробляють інклюзивний туристичний маршрут, який охоплює 8 сакральних історичних об'єктів Львова у межах охоронної зони світової спадщини ЮНЕСКО. Проєкт втілюється паралельно у Львові й Перемишлі. До переліку об'єктів екскурсійного інклюзивного туристичного маршруту увійдуть:

- Церква-музей Блаженного Климента Шептицького (вул. Кривоноса, 1);
- Монастир сестер студиток/колишній Бенедиктинський монастир (вул. Вічева, 2);
- Церква Божої Матері Неустанної Помочі (вул. Марії Сніжної, 2);
- Церква Івана Хрестителя (пл. Старий Ринок, 3);
- Церква Святого Миколая (вул. Хмельницького, 28);
- Монастир Святого Онуфрія (вул. Замарстинівська, 36);
- Церква Святої Параскеви П'ятниці (вул. Хмельницького, 77);
- Храм Святого Мартина (вул. Жовківська, 8).

4 липня 2020 р., в межах розвитку інклюзивного туризму, відбулось сходження на найвищу вершину Львівщини – гору Пікуй. Під час сходження презентували та протестували першу «джульетку» українського виробництва – візок, завдяки якому люди з інвалідністю долають гірські вершини.

У 2021 року на «Дельфіні» в Одесі відкрили інклюзивний пляж. Більш того, нова локація вже отримала міжнародний знак якості і чистоти, про що свідчить Блакитний прапор, піднятий на церемонії відкриття мером Одеси Геннадієм Трухановим і меценатом, бізнесменом Юрієм Дегасом.

Створення необхідного інклюзивного простору для комфортного відпочинку та необхідних для цього елементів доступності є одним із пріоритетів розвитку Херсонської області. Зокрема, з метою сприяння створенню інклюзивного простору в туризмі сформовано інформаційну базу про облаштовані туристичні об'єкти на територіях об'єднаних територіальних громад області.

Слід відмітити, що проведення екскурсій безпосередньо у міському середовищі або на природних об'єктах є поки що рідким та поодиноким явищем на території нашої держави. Здебільшого такі заходи проходять під час тематичних фестивальних заходів, зокрема, Всеукраїнського фестивалю творчості осіб з обмеженими фізичними можливостями «Барви життя» (м. Київ), Всеукраїнської соціально-культурної акції «Зірки в темряві» (м. Київ), Всеукраїнського інтегрованого концертного проекту «Відчинилося життя» (м. Чернігів), Всеукраїнського фестивалю творчості інвалідів «Ми діти твої, Україно» (м. Київ), фестивалю «ІнклюзіОН» (м. Харків).

Разом з тим, є ціла низка складнощів, що перешкоджають розвитку інклюзивного туризму в Україні. Насамперед, люди з ОВЗ часто мають вкрай недостатню фінансову забезпеченість, що вимагає появи соціальних ініціатив, залучення коштів приватних благодійних фондів або розробки відповідних державних програм. Дуже низький рівень доступності міського середовища.

Актуальними залишаються проблеми з відсутністю єдиної бази об'єктів інклюзивного туризму. В Україні не існує сайтів та єдиного реєстру туристичних місць, які доступні для людей з інвалідністю.

Для оцінки потенціалу розвитку інклюзивного туризму в Україні, використаємо матрицю SWOT-аналізу (табл. 5), яка відображає інтенсивність прояву кожного чинника з подальшим встановленням взаємовпливу.

На нашу думку, вітчизняна система управління в сфері туризму повинна зосередити свою діяльність на реалізації принципів доступності туризму. Органи управління в сфері туризму і адміністрація з питань туризму повинні розробити стратегію розвитку доступного туризму. В результаті це дасть можливість оцінити існуючі послуги і виявити ті, де необхідні зміни.

SWOT-аналіз розвитку інклюзивного туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1) сприятливі природно-кліматичні умови та великий туристично-рекреаційний потенціал країни;</p> <p>2) велика кількість об'єктів історико-культурної спадщини;</p> <p>3) високий транспортний потенціал;</p> <p>4) можливості для розвитку всіх видів інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму;</p> <p>5) збільшення конкуренції туристичних операторів;</p> <p>6) доброзичливе населення.</p>	<p>1) брак спеціалізованих туристичних бюро;</p> <p>2) недостатня кількість баз, пристосованих для потреб людей з обмеженими можливостями;</p> <p>3) недостатня кількість адаптованих транспортних засобів;</p> <p>4) недостатня кількість добре адаптованих номерів у готелях;</p> <p>5) брак професійних кадрів, здатних вирішувати проблеми доступності;</p> <p>6) відсутність достовірної інформації про рівень конкретних проблем, з якими може стикнутися інвалід;</p> <p>7) недостатня кількість доступних ресторанів, барів, інших об'єктів;</p> <p>8) малодоступні вулиці і тротуари;</p> <p>9) брак відповідної підтримки з боку держави і соціальних фондів;</p> <p>10) застаріла туристична інфраструктура, яка не відповідає вимогам інклюзивного туризму;</p> <p>11) недостатнє державне фінансування туризму;</p> <p>12) відсутність загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму і курортів та її інтеграції до світової інформаційної туристичної мережі;</p> <p>13) недосконалість нормативно-правової бази;</p> <p>14) соціально-економічні проблеми розвитку курортно-туристичних регіонів.</p>
Можливості	Загрози
<p>1) зростання інвестиційної привабливості;</p> <p>2) нарощування міжнародної технічної допомоги;</p> <p>3) покращення рівня обслуговування;</p> <p>4) спеціальні пільгові програми по залученню туристів з особливими потребами;</p> <p>5) удосконалення державної політики;</p> <p>6) інвестиційні механізми розвитку туристичної інфраструктури;</p> <p>7) привабливість медичного туризму в Україні;</p> <p>8) тенденція до короткотривалих та екскурсійних подорожей.</p>	<p>1) політична та соціально-економічна нестабільність в країні;</p> <p>2) монополізація ринків та відсутність конкуренції, що обмежує розвиток малого й середнього бізнесу;</p> <p>3) можливість виникнення епідеміологічних захворювань;</p> <p>4) інтенсивний розвиток туризму в близько розташованих країнах.</p> <p>5) збільшення ціни на туристичні послуги, зменшення попиту.</p>

Джерело: побудовано автором

Надзвичайно актуальною є підготовка технічної інфраструктури та працівників туристичних фірм, готелів, ресторанів, турбаз і відпочинково-рекреаційних зон до прийому нової категорії споживачів. Ідею доступності та підходи до її реалізації слід пропагувати комплексно.

Однією із найважливіших умов розвитку інклюзивного туризму є безпека туризму.

Також для України розвиток повноцінного інклюзивного туризму є неможливим без розвитку не лише відповідної інфраструктури, але і волонтерського руху, налагодження системи навчання волонтерів, комунікацій між тими, хто потребує допомоги, і тими, хто може її надати.

4. Шляхи розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні

Вивчення проблематики розвитку доступного інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні дозволяє стверджувати, що одним із найбільш значущих факторів, що стримують його розвиток є відсутність стимулювання та підтримки цього важливого туристського сектора за допомогою створення відповідної системи державного регулювання та стимулювання.

Відповідальність держави за розвиток доступного інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму визначається тією роллю, яку вона відіграє в процесі залучення коштів у виробництво сприятливого для осіб з обмеженими можливостями середовища, що має важливе значення як самої країни, так державних і регіональних структур.

Основними важелями такого впливу є:

- забезпечення контролю за процесом розвитку діяльності у туристській сфері, який має бути орієнтований на концепцію планомірного розвитку, що базується на визначенні національних пріоритетів;

- формування відповідної інфраструктури, що відноситься до компетенцій органів влади і є основою для будь-якої соціально-економічної діяльності, у т.ч. у сфері інклюзивного туризму;

- втручання у неохідних випадках держави наперед із метою реалізації капіталомістких проєктів, розміри яких часто перевищують можливості зацікавлених осіб у підприємницькому секторі (це є особливо актуальним щодо розвитку та створення необхідної інфраструктури для соціально значимих видів туризму);

- державна підтримка доступного туризму, що безпосередньо впливає на обґрунтування рішень щодо обсягу інвестицій (галузеві проєкти та програми розвитку, що розробляються за підтримки держави, є найбільш інвестиційно привабливими).

На нашу думку, проведення державної політики в галузі інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму та планування розвитку цього сектора на державному та регіональному рівнях має відповідати двом найважливішим принципам:

1) «універсальності», що передбачає створення так званого безбар'єрного середовища, що дозволить забезпечити безперешкодний доступ до об'єктів та послуг усім громадянам незалежно від наявних обмежень життєдіяльності;

2) «розумного пристосування», що передбачає створення адаптивного середовища життєдіяльності шляхом пристосування навколишнього оточення під потреби людей з обмеженими можливостями (з точки зору порівняння необхідності та можливості), з обов'язковим врахуванням двох критеріїв: потреб даної категорії осіб, а також наявних фінансових, організаційних та технічних можливостей для задоволення цих потреб.

Регулювання розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму має здійснюватись шляхом створення відповідного механізму державної підтримки та стимулювання, включає різноманітні економічні важелі, такі як розробка та фінансування цільових міжрегіональних програм для інвалідів та маломобільних груп населення, формування спеціальних фондів для підтримки осіб з обмеженими можливостями, впровадження інвестиційних проєктів під егідою держави, надання кредитів на пільгових умовах, субсидій та дотацій тощо.

Спираючись на міжнародний досвід та зважаючи на сучасні умови функціонування вітчизняного туристичного ринку та рівень відповідної для осіб з обмеженими можливостями інфраструктури, першому етапі розвитку інклюзивного туристського продукту необхідно сформувавши цілісну систему стимулювання розвитку галузей, які прямо чи опосередковано задіяні в туристському бізнесі, а також розробити його нормативно-правове забезпечення, що включає:

- субсидування відсоткових ставок за кредитами національного банку на будівництво готелів, забезпечення доступності пам'яток та необхідної інфраструктури;

- надання пільг фінансового характеру для реалізації соціально значних програм і проєктів, які цікаві приватним інвесторам, але відіграють важливу роль для розвитку;

- формування системи підготовки кваліфікованих гідів та помічників, проведення маркетингових досліджень та розробка комплексу заходів щодо просування національних інклюзивних турів.

Ефективна державна політика в сфері інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму дозволить активніше включатись у неї приватному сектору та розвивати її за кращими зразками розвинутих країн.

В контексті розвитку інклюзивного туризму важливо також підвищувати ефективність при плануванні інклюзивного туру. Це можливо за рахунок проведення попередніх маркетингових досліджень, які дозволяють максимально точно визначити, що важливо більшості потенційних покупців.

ВИСНОВКИ

Сьогодні пріоритетом досліджень щодо проблем функціонування осіб з обмеженими можливостями здоров'я та можливостей їх інклюзії є розробка основ їхньої позитивної соціалізації, що базується на перетині трьох процесів: компенсації, реабілітації, соціальної адаптації.

Туризм в сфері реабілітації інвалідів дозволяє вирішувати такі проблеми: додає рухової активності; здійснює терапію та профілактику психосоматичних захворювань; встановлює соціальні контакти; повертає людей з ОВЗ у суспільство; виконує науково-пізнавальні функції; має інтелектуально-виховний вплив.

В Україні інклюзивний туризм поступово розвивається. Проте, є ціла низка складнощів, що перешкоджають розвитку інклюзивного туризму в Україні. Так, люди з ОВЗ дуже часто мають недостатню фінансову забезпеченість, що вимагає появи соціальних ініціатив, залучення коштів приватних благодійних фондів або розробки відповідних державних програм. Спостерігається дуже низький рівень доступності міського середовища. Актуальними залишаються проблеми з відсутністю єдиної бази об'єктів інклюзивного туризму. В українському законодавстві не має чітко сформульованого методичного та законодавчого підходів, а також вимог до розвитку галузі інклюзивного туризму.

Вивчення проблематики розвитку доступного інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні дозволяє стверджувати, що одним із найбільш значущих факторів, що стримують його розвиток є відсутність стимулювання та підтримки цього туристського сектора з боку держави.

На нашу думку, проведення державної політики в галузі інклюзивного туризму та планування розвитку цього сектора на державному та регіональному рівнях має відповідати двом найважливішим принципам: «універсальності» та «розумного пристосування».

Важливо також підвищувати ефективність при плануванні інклюзивного туру. Це можливо за рахунок проведення попередніх

маркетингових досліджень, які дозволяють максимально точно визначити, що важливо більшості потенційних покупців.

Перспективними, на думку автора, напрямками розвитку інклюзивного туризму є: лікувальний, оздоровчий, культурно-пізнавальний, професійний та спортивний туризм.

Враховуючи те, що в Україні з'явилась нова категорія інвалідів – учасники та постраждалі внаслідок АТО, інклюзивний туризм може бути для них потужним засобом реабілітації та можливістю оздоровлення.

Необхідна також спеціальна підготовка для туристичних операторів та працівників туристичних установ.

АНОТАЦІЯ

В умовах сучасного інтегрованого розвитку інклюзивний туризм формується та розвивається в правовому, соціальному, педагогічному, філософському, економічному просторі. Інклюзивний туризм – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної реабілітації. В дослідженні охарактеризовано сучасний стан та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Проаналізовано тенденції, проблеми та потенціал розвитку інклюзивного туризму в Україні. Розглянуто особливості розвитку інклюзивного туризму в країнах світу. На підставі проведеного SWOT-аналізу виявлено слабкі та сильні сторони інклюзивного туризму в Україні, його можливості та загрози розвитку.

Встановлено, що на національному нормативно-правовому рівні спостерігається тенденція до вдосконалення організації інклюзивного туризму, розробляються законопроекти, проводяться міжнародні науково-методичні семінари із залученням провідних фахівців. Слабкою стороною організації є впровадження міжнародних рекомендацій щодо розвитку інклюзивної туристичної інфраструктури.

Розроблено шляхи удосконалення державних заходів щодо розвитку інклюзивного туризму в Україні. Рекомендовано доповнити механізм державної підтримки та стимулювання розвитку інклюзивного туризму різноманітними економічними важелями, такими як розробка та фінансування цільових міжрегіональних програм для інвалідів та маломобільних груп населення, формування спеціальних фондів для підтримки осіб з обмеженими можливостями, впровадження інвестиційних проєктів під егідою держави, надання кредитів на пільгових умовах, субсидій та дотацій тощо.

Література

1. Аніщенко А. П., Яріко М. О. Розвиток інфраструктури інклюзивного туризму як результат трансформацій менталітету суспільства (XX–XXI ст.). 2016. URL: <http://socsvit.org/node/61>
2. Богдан Н. М. Дослідження проблем розвитку інклюзивного туризму: туристська інфраструктура і доступність готельних послуг. *Науковий журнал Приазовський економічний вісник*. 2018. № 5. С. 280–287.
3. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2018. № 9. С. 122–126.
4. Герасимова Е. М., Доній Н. Є., Тополь О. В. Соціальна робота зі спеціальними групами клієнтів : навч. посіб. Чернівці : ЧНТУ, 2015. 153 с.
5. Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО; Декларація, Міжнародний документ від 16.11.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505#Text
6. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Закон України. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
8. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге вид. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 522 с.
9. Зміст і методика психосоціальної діяльності в системі соціальної роботи : лекція. URL: <https://bibliofond.ru/view.aspx?id=9577>
10. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
11. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток ООН; Декларація, Міжнародний документ від 01.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503#Text
12. Мальська М. П., Рутинський М. Й., Білоус С. В. Економіка туризму : теорія і практика [текст] : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 544 с.
13. Науменко Л. Ю. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів. *Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*. 2017. № 1. С. 134–138.
14. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-методичний посібник / За заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.

15. Перспективи реалізації державної політики у розвитку інклюзивного туризму. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/61.pdf

16. Перфільєва М. В., Кирпич І. О. Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Молодий вчений*. 2017. Вип. 4(44). С. 418–420.

17. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року № 168-р від 16.03.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>

18. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 1993 року № 48/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306#Text

19. Романенко Т. Проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні. Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації : *Матеріали I-ої Міжнародної науково-практичної конференції*, 27-28 квітня 2017 р. Ужгород : ПП «Інватор», 2017. С. 61–63.

20. Соціальний захист населення України : стат. зб. Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 121 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf

21. Указ Президента України № 900/2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2005#top>

22. Труніна І. М., Сосновська Ю. Р. Стан міжнародного туризму для осіб з інвалідністю в Україні. *Modern Economics*. 2019. № 15(2019). С. 191–195. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V15\(2019\)-27](https://doi.org/10.31521/modecon.V15(2019)-27)

23. Хрущ Ю. М., Іванова В. М., Медведський Р. С. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. Херсон, 2017. № 6. С. 206–211.

24. Яріко М. О. Філософія інклюзивного туризму. *Культура України*. 2017. Випуск 58. С. 119–128.

25. Access City Award 2020. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1141&eventsId=1442&furtherEvents=yes>

26. England's Inclusive Tourism Action Group. URL: <https://www.visitbritain.org/businessHadvice/englandsH>

27. Goldsmith Selwyn. *Designing for the Disabled: The New Paradigm*. Royal Institute of British Architects, 1967. P. 56–90.

28. Israel Airports. URL: <https://www.iaa.gov.il/enHUS/airports/bengurion/Pages/default.aspx>

29. Israel tours to for disabled persons.
URL: <http://www.israelandyou.com/israelHtoursHtoHforHdisabledHpersons/>
30. Inclusive Tourism Marketing Toolkit. Workbook for collecting key information on Accommodation and Resorts. URL: http://www.keroul.qc.ca/DATA/PRATIQUEDOCUMENT/166_fr.pdf
31. Tourism for All. URL: <https://www.tourismforall.co.uk>
32. Turystyka osób niepełnosprawnych. URL: <http://wprawiamywruch.pl/?p=1264>

Information about the author:

Svitlana Bugil

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Tourism Department
Lviv National Environmental University
1, V. Velikoho str., Dublyany, Lviv region, 80381, Ukraine